

Vallakohtute kaotamine Eestimaal 1816. aastal

MARTEN SEPPEL

1804. aasta talurahvamäärused muutsid vallakohtute asutamise üldiseks nii Eestis kui ka Liivimaal (v.a Saaremaal). 1816. aasta talurahvaseadus lõpetas aga ootamatult nende tegevuse Eestimaal ning alles 1866. aasta vallareformiga seati kogukonna-kohtud seal vallatasemel uuesti sisse. Seevastu Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadus sellist katkestust kaasa ei toonud, mistõttu Liivimaa mandriosas tegutsesid vallakohtud järjepidevalt kuni 1918. aastani. Vallainstitutsioonide, sh vallakohtu rajamist on laialdaselt peetud üheks kõige olulisemaks 1819. aasta talurahva vabastamise positiivseks tulemiks, millel olid pikaajalised mõjud eesti ja läti omavalitsusliku administratiivse ja kohtupidamise kogemuse kujunemisele.¹

Tegemist on hästi teada faktidega Eesti ajaloost, kuid senisest historiograafiast ei leia selget vastust, miks Eestimaal vallakohtud 1816. aastal hoopis likvideeriti ning miks Eesti- ja Liivimaa talurahva vabastamise seadused selles osas nii oluliselt erinevad. Teemat kõige kauem uurinud August Traat pakub peapõhjuseks klassivõitlust. Nimelt olevat paljud talupoegadest vallakohtunikud olnud 19. sajandi algusküm-
nendil Eestimaal mõisavastase võitluse eesotsas, asusid avalikult talurahva poolele või etendasid rahutustes koguni juhtivat rolli.² Ühtegi allikalist tõendit, et just see kaalutlus mängis vallakohtute kaotamise otsuse juures mingisugust rolli, Traat küll ei too. Selle asemel märgib ta üksnes pikema selgitusega, et „kui Eestimaa 1816. a talurahvaseaduse projekti redigeerimisel tegi Holsteini prints kindralkubernerina ettepaneku vallakohtu kaotamiseks, siis aktsepteeris Eestimaa rüütelkond selle ettepaneku ilma ühegi vastuvaidlusega“.³

Seega nägi Traat vallakohtute likvideerimise taga Eestimaa rüütelkonna soovi, kuigi otseselt sellekohase ettepaneku oli teinud tollane kubermanguvalitsus eesotsas

Marten Seppel, PhD, varauusaja kaasprofessor, ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, 50090 Tartu, marten.seppel@ut.ee

¹ Vt M. Seppel. Pärisorjuse kaotamine ja talurahvakogukondade konstrueerimine Balti kubermangudes. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest. Koost. T. Tannberg. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 19 (26).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012, lk 59–82, siin lk 59–60.

² A. Traat. Põhijooni vallakohtu arengust Eestis kuni 1866. aastani. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised 1971, 20 (1), lk 34–45, siin lk 39; A. Traat. Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn: Eesti Raamat, 1980, lk 109. Sama selgitust kordab E. Hiio. Vallakohtute asutamisest Eestimaal kubermangus. – Ajalooline Ajakiri 1998, 3 (102), lk 77–92, siin lk 78.

³ A. Traat. Vallakohtus Eestis, lk 210; A. Traat. Eesti talurahvakohtute süsteemid. – Nõukogude Õigus 1975, 9 (6), lk 425–432, siin lk 429.

Holstein-Oldenburgi pärijaprints Augustiga. Viimase roll Eestimaa pärisorjuse kaotamise seaduse väljatöötamisel on leidnud äramainimist juba vähemalt alates Garlieb Merkelist,⁴ kuid senini puuduvad lähemad uurimused, mis näitaksid selle võõramaalasest printsi tegelikku panust Eestimaa talurahvasaaduse väljatöötamisel. Võib isegi öelda, et prints August on jäänud senises Balti historiograafias oma noorema venna prints Georgi varju. Sellise tabava märkuse tegi juba 1972. aastal Georg von Rauch, kui juhtis tähelepanu, et Axel von Gerneti põhjapanevas Eestimaa agraarajaloo uurimuses on prints Georg von Holstein-Oldenburgi põgusale rollile Eestimaa aadli soovide vahendamisel keisrile 1810. aastal pööratud oluliselt rohkem tähelepanu kui kogu prints Augusti

Holstein-Oldenburgi pärijaprints August (1783–1853) Hispaania kunstniku José de Madrazo y Agudo õlimaalil (1810), asukoht Kuuba kaunite kunstide riiklik muuseum. Wikimedia Commons

pikaajalisele tegevusele Eestimaal.⁵ 1930. aastate Eesti rahva ajaloos on printsid Georg ja August hoopis segi aetud ja prints Augustile on omistatud Georgi tegusid.⁶ Eesti talurahva ajaloos on mainitud küll prints Georgi, kuid August von Holstein-Oldenburgi pole kordagi nimetatud.⁷ Selline rõhuasetus iseloomustab isegi viimati ilmunud Henning von Wistinghauseni põhjalikku käsitlust Eestimaa aadli tihedatest seostest vabamüürlusega, kus Jakob Georg von Bergi 1810. aasta külaskäikudele prints Georgi juurde Venemaal on pühendatud tosinkond lehekülge, samal ajal kui prints Augusti panus Tallinna talurahvakomisjoni esimehena pälvib napp neli lehekülge ülevaadet.⁸

Seega, kuigi August von Holstein-Oldenburg pole küll senises uurimuses täiesti tundmatu nimi, siis nii baltisaksa kui ka Nõukogude historiograafia püüdsid teda näidata pigem negatiivses valguses või sootuks ignoreerida. Jaan Konks osutas ühele prints

⁴ G. Merkel. Die freien Letten und Esthen. Leipzig: J.B. Hirschfeldt, 1820, lk 240–241.

⁵ G. v. Rauch. August und Georg von Holstein-Oldenburg und die Bauernbefreiung in den baltischen Provinzen. – G. v. Rauch. Aus der baltischen Geschichte. Vorträge, Untersuchungen, Skizzen aus sechs Jahrzehnten. (Beiträge zur baltischen Geschichte 9.) Hannover-Döhren: Verlag H. v. Hirschheydt, 1980, lk 440–486, siin lk 472.

⁶ Eesti rahva ajalugu. Toim. J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar. Vihik 13. Tartu: K/Ü Loodus, 1936, lk 1495.

⁷ Eesti talurahva ajalugu, 1. Peatoim. J. Kahk, tegevtoim. E. Tarvel. Tallinn: Olion, 1992, lk 606.

⁸ H. v. Wistinghausen. Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich. Die Revaler Logen 1773–1820, 2. Bd. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2016, lk 835–847, 856–860.

Augusti kirjale, milles too kinnitas, et tal polevat ühtegi suuremat soovi kui teenida Eestimaa rüütelkonda.⁹ Seega, kui Nõukogude perioodi uurimustes ja üldkäsitlustes August von Holstein-Oldenburgi üldse mainiti, siis nähti teda üksnes kohaliku rüütelkonna käepikendusena, nagu tegi seda ka Traat. Alles 2017. aastal ilmus Saksa eruhvitseri Bernd Mülleri õhuke üksikkäsitlus August von Holstein-Oldenburgist, milles tema panust Eestimaa pärisorjuse kaotamisel on näidatud hoopis positiivsemas valguses.¹⁰ Teisalt ei soovinud aga Müller prints Augusti rolli Eestimaa 1816. aasta talurahvaseaduse juures üle tähtsustada. Ta osutas, et Eestimaa rüütelkond oli juba enne tema Tallinna ametisse asumist vastu võtnud mõisnikkonnale soodsad pärisorjuse kaotamise põhimõtted, millest ka August alati kinni pidanud. Seetõttu nimetas Müller prints Augustit „1816. aasta agraarreformi elluvijaks, mitte selle kujundajaks“.¹¹

Siinne artikkel näitab, et August von Holstein-Oldenburgil oli siiski oluliselt suurem roll Eestimaa uue talurahvaseaduse kujundamises ja ta ei viinud sugugi ellu üksnes rüütelkonna tahet. Just talurahvakohtute küsimus on kõnekas näide sellest, kuidas prints August oma äranägemise järgi koostas 1814.–1815. aastal uut Eestimaa talurahvaseadust, sattudes seejuures otsesse vastuollu Eestimaa rüütelkonnaga. Traadil oli õigus, et vallakohtute likvideerimine oli prints Augusti ettepanek, kuid see polnud sugugi kohaliku aadli tahe, mida August üksnes realiseeris. Veel vähem leiab tõendamist sellega seotud mõisnikkonna hirm talurahva vastupanu ees.

Holstein-Oldenburgi printsid Eestimaal

Pärast seda, kui Napoleon Oldenburgi hertsogkonna 1811. aasta veebruaris *de facto* annekteeris, saabus Oldenburgi hertsog Peter koos oma troonipärija prints Augustiga läbi Berliini Peterburi eksiili, kuhu nad jõudsid sama aasta aprillis.¹² Venemaal elas juba hertsogi noorem poeg prints Georg, kes oli 1809. aastal abiellunud keiser Aleksander I lemmikõe Katariina Pavlovnaga, kuid enne seda olnud lühikest aega (7. augustist 1808 kuni 15. aprillini 1809) ka Eestimaa kindralkuberner.¹³

⁹ J. Konks. Pärisorjusest kapitalismi läveni. Jooni Eestimaa minevikust. – Uurimusi Läänemere maade ajaloost, I. Vastutav toim. H. Ligi. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 316.) Tartu: TRÜ, 1973, lk 3-230, siin lk 167.

¹⁰ B. Müller. Erbprinz Paul Friedrich August von Holstein-Oldenburg in Russland 1811–1816. Exil und Aufhebung der Leibeigenschaft in Estland. Oldenburg: Isensee, 2017.

¹¹ B. Müller. Erbprinz Paul Friedrich August, lk 70.

¹² B. Müller. Die Außenpolitik Peter Friedrich Ludwigs von Holstein-Oldenburg. Außenpolitisches Handeln, Argumentationen und Ordnungsvorstellungen eines mindermächtigen Fürsten vom Alten Reich bis zum Deutschen Bund 1785–1829. Oldenburg: Isensee, 2011, lk 168–188.

¹³ Fr. Bienemann. Politische Briefe aus Estland zur Zeit seiner Verwaltung durch die Prinzen von Oldenburg. – Baltische Monatsschrift 1902, 53, lk 1–28, 102–136, siin lk 1; G. v. Rauch. August und Georg von Holstein-Oldenburg, lk 452; B. Müller. Erbprinz Paul Friedrich August, lk 7, 10–11. Näiteks Eestimaa kubermanguvalitsuse publikaadis 2.12.1808 on Georgi ametlikult titleeritud „Hr. Generalgouverneur von Ehstland, Generalleutenant und Ritter Prinz Georg von Holstein-Oldenburg“: RA, EAA.30.1.100. Üldkäsitluse Eesti ajalugu IV lisas toodud Baltimaade kuberneride loetelust on prints Georg välja jäänud: Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Peatoim. S. Vahre, tegevtoim. M. Laur. Tartu: Ilmamaa, 2003, lk 273–274.

Eestimaa kindralkubernerina jäi Georg von Holstein-Oldenburgi kõige olulisemaks panuseks talurahva kohtukorralduse täiendamine,¹⁴ mille kinnitas Aleksander I oma läbireisil Königsbergis 10. oktoobril 1808, mistõttu sai see tuntuks Königsbergi ukaasina (sks *die Königsberger Ukase*).¹⁵ Sellega andis keiser prints Georgile korralduse parandada Eestimaal talupoegade kaebeasjade menetlemise korda selliselt, et kui kihelkonnakohtu otsus edasi kaevatakse, siis ei peaks seda apellatsiooni esitama enam kihelkonnakohtunikud ise (omaenda kohtuotsuse kohta). Samuti tuli vähendada rüütelkonna peamehe rolli, kes 1804. aasta talurahvaseadustiku järgi oli nii eesistuja vahekohtus kui ka selle otsuse apellatsiooni esitaja ülemkohtus. Pealegi olevat rüütelkonna peamees oma teiste ametiülesannetega nii hõivatud, et tema eemalviibimise tõttu olla oht, et vahekohtu menetlused venivad, kuna menetlusaeg polnud piiritletud, ning teisalt polevat peamehel alati võimalik igakülgsest talupoegade edasi-kaebeasjadesse süveneda. Täpsustamist vajas seegi, et kogu mõisnike vastu suunatud kaebeasjade apellatsioonide lahendamine oli antud täielikult ilma järelevalveta üksnes aadli enda kätte.¹⁶ Seega langesid need keisri etteheited tähelepanuväärselt kokku August von Kotzebue kriitikaga Eestimaa 1804. aasta talurahvamääruse üle (iseäranis tema 2. ja 5. punktiga), mille ta oli avaldanud juba 1805. aastal.¹⁷ 1808. aasta novembris tõi Kotzebue ka ise oma erakirjas Carl August Böttigerile esile, et Eestimaa kindralkuberner Georg von Holstein-Oldenburg olla huvitatud „vaeste talupoegade saatusest“, millega teinud korrektiive Eestimaa talurahvamäärusse, mis vastavat tema avaldatud varasematele etteheidetele ajakirjas Freimüthige.¹⁸

Aleksander I andis oma nn Königsbergi ukaasiga just Eestimaa kindralkubernerile (või tema äraolekul tsiviilkubernerile) suurema järelevalve talupoegade edasikaevatud kaebeasjade lahendamise juures. Niisamuti tehti kihelkonnakohtunikud aruandekohustuslikeks kõigist talupoegade seotud kohtuasjadest. Kohapealne pastor pidi aga hakkama kihelkonnakohtus protokollijaks¹⁹ ning just tema

¹⁴ Jaan Kärner nimetas seda ainsaks „kordaläinud katseks“, mida prints Georg Eestimaa kindralkubernerina talurahva hüvanguks korda saatis: J. Kärner. Talurahva wabastamine Eestimaal. Wabastuse saja-aastaseks mälestuspäewaks. Tallinn: Teadus, 1916, lk 61.

¹⁵ Nii on seda nimetatud juba 1812. ja 1815. aasta aruteludes: RA, EAA.854.2.691, lk 161–162, Eestimaa maapäeva protokoll, 17.03.1812; Niedersächsisches Landesarchiv, Oldenburg (NLA OL), Dep 50, Best. 6 F, Nr. 38, August v. Holstein-Oldenburg Aleksander I-le, dateerimata mustand [1815].

¹⁶ Eesti Ajaloomuuseum (= AM), AM.28.1.32, l. 1–5, Aleksander I Eestimaa kindralkuberner Georg v. Holstein-Oldenburgile, 10.10.1808, ärakiri.

¹⁷ A. v. Kotzebue. Einige Bedenklichkeiten über die neue Bauer-Verfassung in Ehstland. – Der Freimüthige oder Ernst und Scherz, nr. 141, 16.07.1805, lk 46; vt ka J. Kahk. Rahutused ja reformid. Talupoegade klassivõitlus ja mõisnike agraarpoliitika Eestis XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790–1810). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961, lk 535–536.

¹⁸ H. v. Wistinghausen. August von Kotzebue und sein aufklärishes Wirken in Estland. – August von Kotzebue im estnisch-deutschen Dialog. Hrsg. von K. Gerlach, H. Liivrand, K. Pappel. (Berliner Klassik. Eine Großstadtkultur um 1800, 22.) Hannover: Wehrhahn, 2016, lk 104 (87–115); H. v. Wistinghausen. Freimaurer, lk 827.

¹⁹ Kohalik vaimulikkond avaldas selle üle protesti, et neile talurahvakohtutes selline protokollimise ülesanne peale pandi, vt Fr. Bienemann. Politische Briefe, lk 8.

pidi kihelkonnakohtu otsuse edasikaebamise korral esitama selle vahekohtusse. Samas ukaasis on täpsustatud ka vahekohtu töökorda: apellatsioonikaasused tuli lahendada kuue nädala jooksul, rüütelkonna peamehe eemalolekul sai seda teha selle instantsi vanima liikme eesistumisel ning mõlemal osapoolel pidi olema õigus vahekohtu ette ilmuda.²⁰

Pärast seda kui prints Georg abiellus keisri õega ja nimetati sellega seoses 1809. aasta aprillis mõjukamaks Novgorodi, Tveri ja Jaroslavli kindralkuberneriks, Eesti- maale uut kindralkubeneri ei määratud. Kui 1811. aasta kevadel saabus Peterburi õukonda eksiili tema vend Oldenburgi pärijaprints August, siis nimetas keiser viimase sama aasta 29. juulil Tallinna sõjakuberneriks ja 21. oktoobril Eestimaa tsiviilülemaks.²¹ 1812. aasta jaanuaris nimetas Aleksander I prints Augusti ka Tallinna määratud talurahvaasjade komisjoni presidendiks. Komisjon, mille peamine eesmärk pidi olema Eestimaa rüütelkonna poolt väljatöötatud uue talurahvaregulatiivi eelnõu läbivaatamine, siiski sisulise tööni enne 1812. aasta kevadel Napoleoni sissetungiga puhkenud sõda ei jõudnudki. Seejärel naasis August von Holstein-Oldenburg Tallinnasse alles 1814. aasta augusti alguseks. Kohe kutsus ta kokku Tallinna talurahvaasjade komisjoni, et viia lõpule Eestimaa talurahva vabastamine. Oma 10. augusti 1814 avaistungil kõnes kuulutas prints August:

Palju rasket võitlust võib meil küll ees oodata mitmesuguste raskustega, mida nii tähtis ettevõtmine paratamatult kaasa toob, kuid hea kodanik astub neile rõõmuga vastu, kui ta juba vaimus näeb ette neid kasulikke tagajärgi, mis ühel päeval tema püüdlusi kroonivad. [- - -] See ettevõtmine peab meile alati oluline olema, kuna see määrab nii paljude tuhandete õnne ja on oluline läbi selle usalduse, mille monarh meile on andnud.²²

Kui August von Holstein-Oldenburg oleks olnud pelk Eestimaa aadli käepikendus, siis oleks tema juhitud komisjon kiiresti vastu võtnud rüütelkonna esitatud eelnõu. Kõik läks aga hoopis keerulisemalt. Rüütelkonna välja töötatud ja 1812. aasta maapäeval heaks kiidetud uue talurahvamääruse projekt²³ visati sisuliselt prügikasti ja August asus koostama täiesti uut eelnõu. Hiljem seda uut talurahvaseaduse eelnõu 25. veebruaril 1815 maapäevale üle andes selgitas August von Holstein-Oldenburg, et „kuigi selle vorm ja väljatöötamine erinevad projektist, mille Eestimaa rüütelkond 1812. aastal esitas, on siiski lähemal uurimisel selge, et seitset peamist põhimõtet,

²⁰ AM.28.1.32, l. 1–5, Aleksander I Eestimaa kindralkubernerile Georg von Holstein-Oldenburgile, 10.10.1808, ärakiri. Selle nn Königsbergi ukaasi avaldas Eestimaa kubermanguvalitsus 12.11.1808 ka eestikeelse publikaadiga, mis kujutab endast Aleksander I korralduse küllaltki täpset tõlget, millele on lisatud talurahvale suunatud manitsev sissejuhatus: RA, EAA.30.1.52. Täna üliõpilast Kaisa-Liisa Niinemetsa, kes oma uurimistöös käigus seda eestikeelset publikaati märkas.

²¹ Die Civil- und Militär-Oberbefehlshaber in Ehstland zur Zeit der Kaiserlich Russischen Regierung von 1704 bis 1855. [Hrsg. von C. J. A. Pauker]. Dorpat: H. Laakmann, 1855, lk 32–33.

²² RA, EAA.854.1.1265, l. 9p, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 10.08.1814.

²³ See on leitav: RA, EAA.854.1.1262, Bauer-Verfaßung, entworfen von der Ehstländischen Ritterschaft auf dem im Jahr 1812 gehaltenen Landtage, nach Grundlage der von Allerhöchst Sr. Kayserlichen Majestät am 31sten März 1811 bestätigten Grundsätze.

mille teie üksmeelselt 1811. aasta maapäeval heaks kiitsite ja mis olid aluseks ka juba mainitud 1812. aasta projektile, tuli täpselt järgida“. Ühtlasi ta kinnitas, et „1812. aasta eelnõu põhimõtteid on muudetud üksnes niivõrd, kuivõrd need ei paistnud ühtivat nende mainitud kinnitatud seitsme peamise punktiga.“²⁴

August von Holstein-Oldenburgi puhul ei saa kindlasti öelda, et tegemist olnuks isikuga, kes oleks Eestimaa agraarolusid kuidagi lähemalt tundnud. Küll aga sai ta apelleerida oma erapooletusele.²⁵ Ta oli alles 1811. aastal Venemaale ja Eestimaale jõudnud ning seejärel taas mitu aastat sõja tõttu eemal viibinud. Seega oli ta nagu välisekspert, mille juures polnud vähetähtis asjaolu, et Oldenburgi tulevase suurhertsogina puudusid tal Eestimaal isiklikud seisukslikud või majanduslikud huvid. Ilma kahtluseta püüdis ta täita keiser Aleksander I ootusi ning olla solidaarne ka Eestimaa aadliga, kuid talurahva vabastamisega tal mingeid kahjusid või kasusid oodata polnud. Tema jaoks oligi see selgelt ennekõike üllas eesmärk.²⁶ Seejuures oli prints Augustil hea juriidiline haridus: 1803. aastast oli ta õppinud Leipzigi ülikoolis õigusteadust ning sellega seoses käinud ka õppereisil Inglismaal.²⁷ Niisiis oli tal eeldusi olla hoolikas ja võimekas Tallinna komisjoni juht ja uue seaduseelnõu koostaja.

Nõnda oli Holstein-Oldenburgi pärijaprints August tegelikult see, kes suuresti struktureeris ja koostas Eestimaa 1816. aasta talurahvaseaduse.²⁸ Selline kardinaalne rüütelkonna projekti ümbertöötamine oli võimalik seetõttu, et August von Oldenburg-Holstein rõhutas kohe algusest peale, et kokkutulnud Tallinna talurahvaasjade komisjon ei peaks piirduma üksnes rüütelkonna esitatud eelnõu üksikute punktide läbivaatamise ja heakskiitmisega, vaid peaks pöörama tähelepanu ka unustatud või tähelepanuta jäetud punktidele ja neid täiendama.²⁹ See võimaldas talurahvaseaduse eelnõule vastavalt vajadusele ja heale kavatsusele uusi paragrahve juurde kirjutada. Uus rüütelkonna peamees Paul von Tiesenhausen ütles August von Holstein-Oldenburgi seaduseelnõu 1815. aasta maapäevale esitledes, et rüütelkonna 1812. aasta projektiga võrreldes on uues eelnõus tehtud muudatusi ja täiendusi, „mida on peetud vajalikuks, osaliselt selleks, et tagada mõisnike õigused, osaliselt selleks, et ületada kahtlused talupoegadele antud õiguste osas.“³⁰

²⁴ RA, EAA.854.2.694, lk 110–111, Eestimaa maapäeva protokoll, 25.02.1815.

²⁵ Vt B. Müller. Erbprinz Paul Friedrich August, lk 44–45. Müller teeb küll ilmselt varasemast kirjandusest mõjutatuna järelduse, et Augusti erapooletus oli „üks illusioon“, kuna tema töö tulemus soosinud ühemõtteliselt mõisnikke: samas, lk 45, 56.

²⁶ Nt RA, EAA.854.1.1265, l. 41p–43, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 5.10.1814.

²⁷ B. Müller. Erbprinz Paul Friedrich August, lk 9, 69.

²⁸ Vt lähemalt M. Seppel. Kes koostas 1816. aasta Eestimaa talurahvaseaduse? Tallinna talurahvaasjade komisjoni tegevus. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2024 (2026), lk 7–43.

²⁹ RA, EAA.854.1.1265, l. 8, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 10.08.1814.

³⁰ RA, EAA.854.2.694, lk 117–118, Eestimaa maapäeva protokoll, 25.02.1815.

Eestimaa rüütelkonna tänumedal prints Augustile. Medali esiküljel on kujutatud prints Augusti portree, tagaküljel aga naisfiguurina Eestimaa (Estonia) koos Eestimaa vapiga, kes hoiab pärga põleva kolmejalge katla kohal. Kujutist ümbritseb tekst: „Unustamatule filantroobile pühendatud tänulikult Eestimaa rüütelkonnalt 7. jaanuar 1816“ Eesti Rahva Muuseumi kogudes leiduv vaskmedal on üsna kulunud ning sellel leiduvad tekst ja kujutised pole kuigi hõlpsasti tuvastatavad. Saksamaal on säilinud aga ka heas seisus hõbemedal, mille kujutis ja kirjeldus on ära toodud: B. Müller. Erbprinz Paul Friedrich August, lk 61.

Eesti Rahva Muuseum, ERM D 106: 299

Rüütelkonna soov jääda senise kohtukorralduse juurde

August Traadil jäi ilmselt tähelepanuta, et 1812. aasta maapäeva poolt heaks kiidetud Eestimaa uue talurahvamääruse eelnõu, mille oli välja töötanud rüütelkonna peamees Jakob Georg von Bergi juhitud erikomitee, nägi talurahva kohtuinstantsidenä ette täielikult seni kehtivat astmestikku. Seega väide, et Eestimaa aadel soovis vallakohtute kaotamist, pidades neid ohtlikeks, on kallutatult välja mõeldud ega ole allikatega kooskõlas. Vastupidi, rüütelkond kiitis 1812. aasta maapäeval heaks talurahva kohtukorralduse, mis lähtus 1804. aasta talurahvamäärusest. Nõnda pidi Eestimaa ka pärisorjuse kaotamise järel kõik talupoegade omavahelised hagid kuuluma lahendamiseks talurahva- ehk vallakohtus (*Bauer-Gericht*)³¹ mõisniku järelevalve all.³² Kui talupoeg esitas kaebuse mõisniku vastu, siis oli selle esimeseks instantsiks kihelkonnakohus, teiseks instantsiks vahekohus (*Mittel-Instanz*) ja viimaseks kõrgemaks instantsiks ülemkohus ehk üleminstants (*Ober-Instanz*), mille moodustanuks maanõunike kolleegium koos rüütelkonna komiteega.³³

³¹ 1812. a eelnõus on vallakohut nimetatud läbisegi mõisa- ja talurahvakohtuks (*das Guts oder Bauergericht*), aga ka vallakohtuks (*Gebietsgericht*): RA, EAA.854.2.691, lk 58, 222, Eestimaa maapäeva protokoll, 29.01 ja 25.02.1812.

³² Selgelt pidi Eestimaa talurahvakohus olema patrimonialkohus ehk allutatud mõisnikule. Mõisniku järelevalvamise funktsiooni talurahvakohtu üle on selgitatud otsekoheselt sellega, et talupojad ei pruugi tunda õiget kohtupidamist: RA, EAA.854.2.691, lk 57, 59, Eestimaa maapäeva protokoll, 29.01.1812.

³³ RA, EAA.854.1.1262, l. 29–35, eriti §-d 108, 111, 115, 118, 126, 128, 133, 134, Bauer-Verfassung, entworfen von der Ehstländischen Ritterschaft auf dem im Jahr 1812 gehaltenen Landtage, nach Grundlage der von Allerhöchst Sr. Kayserlichen Majestät am 31sten Maerz 1811 bestätigten Grundsätze.

Seega oli rüütelkond jäänud senisele talurahvakohtute süsteemile kindlaks, soovimata teha muudatusi isegi mitte omapärasel ja palju kriitikat saanud vahekohtu instantsis. Eestimaa vahekohtu (*Mittel-Instanz, Wahhekohhus*) moodustamine oli otsustatud 1804. aasta erakorralisel maapäeval tollase rüütelkonna peamehe Gustav Heinrich von Rosenthali eestvedamisel. See tõukis 1803. aasta hilissügisel Peterburist tulnud suunisest (täpsemalt salakomitee liikme Nikolai Novosiltsevi etteheitest), et täielikuks kohtumõistmiseks oleks vaja kolme astet: alam, keskmist ja viimast kohtuinstantsi, millist Eestimaal 1802. aasta talurahvaregulatiiv polnud veel ette näinud.³⁴ Seda asuski 1804. aasta veebruaris Eestimaal rüütelkond maapäeval arutama.³⁵ Rosenthal pidas Eestimaal talurahva asjades kolme kohtuastme sisseadmist põhjendatuks, et ära hoida kulukat talupoegade mõisnikevastaste kaebuste menetlemist hoopis väljaspool provintsi ja kohtunike poolt, kes ei tunne Eestimaal olusid. Nõnda lähtus ta rüütelkonna komitee soovitatud ettepanekust moodustada kihelkonnakohtu ja rüütelkonna komitee vahele vahekohus (*eine Mittel-Instanz*), kuhu iga kreis määraks oma vannutatud liikme.³⁶ See kohus pidanuks vastavalt vajadusele kokku tulema ja oma istungeid pidama Tallinnas rüütelkonna peamehe kokkukutsumisel.³⁷ Kui mõni kohtuasi vajanuks kohapealset juurdlust, viiks seda läbi vastava kreisi esindaja kahe lähima kihelkonnakohtuniku kaasabil, esitades seejärel oma aruande apellatsiooninstantssile.³⁸

³⁴ RA, EAA.854.2.682, l. 102–104, Eestimaa rüütelkonna komitee istungi protokoll, 3.12.1803; seda refereerinud ka N. Loone. „Iggaüks“ ja Silmsi talupojad a. 1803. – Ajalooline Ajakiri 1933, 12 (3), lk 206–218, siin lk 217–218; vt ka J. Konks. Eestimaa feodaal-pärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel. (TRÜ toimetised 96.) Tartu: TRÜ, 1960, lk 146.

³⁵ RA, EAA.854.2.683, lk 24, Eestimaa maapäeva protokoll, 13.02.1804.

³⁶ Lõpuks otsustati Rosenthali ettepanekul vahekohtu liikmeteks automaatselt määrata krediitkassa ülemvalitsuse liikmed (see oli moodustatud alles 1802 ja kuhu kuulus samuti üks liige igast kreisist, mille esimees oli niisamuti rüütelkonna peamees). Samas ei olnud mitte kõik mõisnikud liitunud krediitkassa garanteeriva liikmeskonnaga, ja seda asjaolu püüdis rõhutada iseäranis maanõunike kolleegium, avaldades kartust, et sellisel juhul pole kõigil rüütelkonna liikmetel võrdne võimalus saada vahekohtu liikmeks. Maapäev seda vastuargumenti aga arvesse ei võtnud, kuna selliste mitteliitunud mõisnike arvu peeti väikeseks: RA, EAA.854.2.683, lk 25–26, 34–35, Eestimaa maapäeva protokoll, 13.02.1804. Nõnda see läkski vastuvõetud määrusse kirja: [J. Ph. G. Ewers.] Provisorische Verfassung des Bauerstandes in Ehstland. St. Petersburg [Berlin]: P. Hammer des Ältere, 1806, lk 73 (2. Abt., §-d 15–17).

³⁷ Rosenthal moodustas vahekohtu juba 14. novembril 1804 ning samal päeval võttis vahekohus vastu esimese apellatsioonikaasuse, mida järgneval kahel kuul Rosenthali eesistumisel menetleti. Tegemist oli Päärdu mõisa talupoja kaebusega oma mõisniku Gustav Georg von Rennenkampffi vastu, mille puhul ei saa jätta märkamata, et see esimene kaasus pärines Vigala kihelkonnast, kust oli pärit ka rüütelkonna peamees Rosenthal ise ning sel ajal oli Vigala kihelkonnakohtunikuks, kes selle kaasuse vahekohtusse esitas, hilisem prints Augusti parem käsi tsiviilkuberner Berend Johann von Uexkülli: RA, EAA.854.2.683, lk 290–291, G. H. v. Rosenthal Eestimaa tsiviilkubernerile, 14.11.1804; RA, EAA.864.1.275, Acta in Sachen des Koschen Bauern Wanna Michkle Michel wider Hr. Hackenrichter von Rennenkampff et vice versa, 14.11.1804–23.12.1805.

³⁸ RA, EAA.854.2.683, lk 25–26, 34–35, Eestimaa maapäeva protokoll, 13.02.1804.

Talurahvakohtute uue süsteemi konstrueerimine

Kuidas peaks Eestimaal välja nägema talurahvakohtute uus korraldus, seda asus August von Holstein-Oldenburgi juhitud Tallinna talurahvaasjade komisjon arutama ühe esimese suure teemana juba 18. augustil 1814. Ilmselt just prints Augusti ettepanekul nõustus komisjon kiiresti sellega, et talurahva jaoks tulnuks Eestimaal esimese astme instantsina asutada rahukohus (*Friedensgericht*). Sellele järgneks teise astmena maakonnapõhine kreisikohus (*Kreis-Gericht*) ning viimase apellatsiooninstantsina jääks Eestimaal ülemmaakohus.³⁹ August von Holstein-Oldenburg lisas küll hiljem täpsustavalt, et ka ülemmaakohtu otsuste puhul jääb kubermangu tsiviilülemal (*Oberbefehlshaber des Gouvernements*) õigus vajaduse korral esitada see kohtulahend läbivaatamiseks ja otsustamiseks ka keisrile.⁴⁰

Talurahvakohtu esimese instantsina Eestimaal pidi rahukohtu ringkonnaks olema kihelkond, kusjuures komisjon lubas väiksematel naaberkihelkondadel ühineda suuremaks rahukohtu ringkonnaks.⁴¹ Seega loobus Tallinna komisjon kohe alguses täielikult lokaalse vallakohtu ideest ja toetas suurema tegevuspiirkonnaga talurahvakohtu instantsi. Rahukohtunikuks saanuks valida vastavas kihelkonnas elava rüütelkonda kuuluva mõisniku, kelle mõisas toimuksid ka kohtuistungid, kuid kelle kaasistujateks oleks olnud selle kihelkonna talurentnike hulgast valitud talupojad.⁴² Rahukohtu menetlemine pidi olema suuline ja toimuma eesti keeles (ehk „talupojaseisusest valitud kaasistujate keeles“), kuid istungid olid protokollitavad saksa keeles. Protokolli pidi koostama kihelkonnavaimulik või tema teiste kohustuste tõttu eemalviibimise korral rahukohtunik ise.⁴³

Kui algselt otsustas Tallinna komisjon⁴⁴, et talupoeg tohib aadlikust mõisniku peale kaebamise korral pöörduda üksnes ülemmaakohtu poole ning rahukohus ja kreisikohus pidid jääma instantsideks, kuhu said kaebusi esitada ainult talupoeg talupoja vastu või mõisnik talupoja vastu, siis rüütelkonna saadik Paul von Tiesenhausen pani just komisjonis ette, et kui talupoeg mõisniku peale kaebab, peaks esmalt neid osapooli lepitama niisamuti rahukohtunik. Seejärel võis talupoeg minna oma kaebusega kreisikohtusse, kus aga sel juhul talupoegadest kaasistujad astuvad kõrvale (tulenevalt seisuslikust printsiipest ei saanud nemad mõisniku üle kohut mõista). Ning alles kolmas ja viimase astme kohus oleks ülemmaakohus, nagu see pidi saama

³⁹ RA, EAA.854.1.1265, l. 31, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 18.08.1814; vt ka A. Traat. Eesti talurahvakohtute süsteemid, lk 429.

⁴⁰ Sbornik istoričeskikh materialov, izvlečennyh iz arhiva sobstvennoj ego imperatorskogo veličestva kanceljarii. Izd. pod red. N. Dubrovina. Vyp. 4. Sankt-Peterburg, 1891, Nr 484, lk 333.

⁴¹ RA, EAA.854.1.1265, l. 31p, 39p, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 18.08. ja 20.08.1814.

⁴² Samas, l. 31–31p, 33p.

⁴³ Samas, l. 52p, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 06.10.1814.

⁴⁴ Tallinna talurahvaasjade komisjoni koosseisu, tööjaotuse ja jõuvahekordade kohta vt lähemalt M. Seppel. Kes koostas 1816. aasta Eestimaal talurahvaseaduse?

kõrgeimaks apellatsiooninstantiks ka talupoegade omavahelistele kaebustele ja mõisniku poolt talupoja vastu esitatud kaebustele.⁴⁵

5. oktoobril 1814 andis August von Holstein-Oldenburg uuele istungjärgule kogunenud Tallinna talurahvaasjade komisjonile aga teada, et talurahvaseaduse esimese raamatu redigeerimise käigus otsustanud ta seal mõiste „rahukohus“ (*Friedens-Gericht*) muuta „kogukonnakohtuks“ (*Gemeinde-Gericht*), „kuna see tundub sobivam“.⁴⁶ Võib-olla on see juhus, kuid see meelemuutus tabas prints Augustit pärast paarinädalast viibimist Peterburis augusti lõpus ja septembri algul, kus ta käis oma uusi talurahvaseadusega seotud ideid tutvustamas Aleksander I-le.⁴⁷ Oma 26. septembri 1814 kirjas komisjoni liikmele Rosenthalile selgitas ta seda täpsemalt, märkides, et oli otsustanud muuta rahukohtu nime kogukonnakohtuks eesmärgil, et komisjon ei peaks kartma süüdistusi Prantsuse mudeli ülevõtmises (*um der Commission den zu befürchtenden Vorwurf, eine französische Einrichtung einführen zu wollen, zu ersparen*).⁴⁸ Sellega osutas ta ilmselt asjaolule, et rahukohtud seati revolutsioonilisel Prantsusmaal sisse 1790. aastal ja Napoleoni ajal Prantsuse õiguse levitamisega kanti need üle ka Saksamaale. Tegelikult polnud August von Holstein-Oldenburgi pakutud rahukohtu lahendus siiski Prantsuse mudeli kopeerimine. Pigem oli prints August usutavasti siiski silmas pidanud rahukohut laiemas tähenduses lepituskohtuna tsiviilasjade kiireks lahendamiseks. Igal juhul nõustuski Tallinna talurahvaasjade komisjon kohe nimevahetusega, samal ajal jättes kõik muu, sealhulgas selle kihelkonnatasandi kohturingkonna muutmata.⁴⁹

Kõik senised vallakohtute (*Bauergerichten*) ja kihelkonnakohtute asjad pidid uue seaduse väljakuulutamise järel minema üle kogukonnakohtute menetlusse.⁵⁰ Ent kui vallakohtutes või kihelkonnakohtutes jäid pooleli politseilised asjad, siis need pidid üle minema kihelkonna politseikohtutele. Kaasuseid, mis olid esitatud juba vahekohtusse, tuli menetleda alates uuest seadusest kreisikohtutes. Ülemastme asjad aga läksid muidugi otsustamisele nüüd ülemmaakohtule.⁵¹ Ümberkorraldatud talurahvakohtud pidid lõpuks asuma ametisse 9. juulil 1817. Selleks kuupäevaks tuli läbi viia kohtunike ja kaasistujate valimised ja alates sellest päevast lõpetati seniste Eestimaa valla- ja kihelkonnakohtute ja vahekohtu töö ning nende dokumentatsioon tuli üle anda uutele kohtuasutustele.⁵²

⁴⁵ RA, EAA.854.1.1265, l. 34, 37–37p, 39p, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 18. ja 20.08.1814.

⁴⁶ RA, EAA.854.1.1265, l. 45p, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 5.10.1814. Seda tsiteerib ka A. Traat. Eesti talurahvakohtute süsteemid, lk 429.

⁴⁷ Fr. Bienemann. Politische Briefe, lk 113–114; B. Müller. Erbprinz Paul Friedrich August, lk 40.

⁴⁸ RA, EAA.2638.1.6, l. 4p, August v. Holstein-Oldenburg G. H. v. Rosenthalile, 26.09.1814.

⁴⁹ RA, EAA.854.1.1265, l. 51p–52, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 6.10.1814.

⁵⁰ Selle taotluse esitas August v. Holstein-Oldenburg keisrile 17. mail 1816: Sbornik, Nr 488, lk 366.

⁵¹ RA, EAA.854.1.1265, l. 85–86, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 22.10.1814. See koherentsus oli välja toodud eraldi juba Aleksander I 23.05.1816 kinnituskirjas: Ehstländische Bauer-Verordnungen. Reval: J. H. Gressel, 1816, lk 4.

⁵² RA, EAA.854.2.897, l. 104, Eestimaa kubermanguvalitsuse publikaat, 1.05.1817.

Rüütelkonna vali protest

Tallinna talurahvaasjade komisjon esitas August von Holstein-Oldenburgi eestvedamisel koostatud Eestimaa uue talurahvaseaduse eelnõu maapäevale läbivaatamiseks 25. veebruaril 1815. Kuigi rüütelkond tegi seepeale kõige enam parandus- ja muudatusettepanekuid seaduse teise ja kolmanda raamatu kohta, mis puudutasid eraõigust ja politseikorraldust, siis eelnõu neljas raamat talurahvakohtutest põhjustas vahest kõige põhimõttelisemat mõisnikkonna vastuseisu. Prints Augusti pakutud Eestimaa uus talurahvakohtute korraldus ei leidnud kuidagi rüütelkonna toetust. Järva kreisi saadikud leidsid selle kohta koguni:

Eestimaa rüütelkond peab, hoolimata oma sajandeid hästi säilinud õiguste ja privileegide ohverdamisest, siiski kahetsusega tõdema, et meie kõigiti armastatud monarhi heasoovlikud kavatsused ja selle uue konstitutsiooni kõrge eesmärk ei pruugi täielikult täituda, kui pole tagatud laitmatu õigusemõistmise säilimine – mis on seni olnud Eestimaa rüütelkonna uhkus – ka tulevastele põlvkondadele.⁵³

Rüütelkond polnud rahul ainuüksi sellega, et teise astme kohtuid on seaduseelnõus nimetatud kreisikohtuteks. Selle asemel pakkusid nad välja, et see tuleb asendada „maakohtuga“ (*Landgericht*).⁵⁴ Seda võis tingida ka asjaolu, et kreisikohtud (*Kreisgericht, уездный суд*) olid asehalduskorra ajal olnud just kohtuinstants aadlikele ning teisalt läks maakohus ajaloolise nimetusena kokku ka kõrgeima instantsi „ülemmaakohtu“ nimetusega. Viru kreis jõudis oma sisemiste arutelude käigus koguni seisukohale, et kreisikohtute asemel võiks talurahvakohtute teise astme moodustada Tallinnas tegutsev südametunnistusekohus (*Gewissens-Gericht*).⁵⁵ See ettepanek, mille aluseks oli ilmselgelt asehalduskorra ajal kubermangukeskustes tegutsenud tsiviilasjade lepituskohus (*Gewissens-Gericht, советный суд*), ei leidnud aga teiste kreiside poolt mingisugust edasist toetust. Niisamuti ei kiitnud August von Holstein-Oldenburgi juhitud komisjon ühtegi sellist nimemuutust heaks ning Eestimaa talurahvaseadusse jäi kreisikohtu instants. Samamoodi jäi muutmata eksitav nimetus „kogukonnakohus“, mille ringkond oli tegelikult kihelkond, hoolimata sellest, et märtsi alguses maapäeva arutelude käigus pakkusid Viru kreisi saadikud isegi välja, et talurahvakohtute esimese instantsi nimetuseks oleks ikkagi parem kihelkonnakohus (*KirchspielsGericht*).⁵⁶

Viru kreis tuli lõpuks veel välja ettepanekuga, et nii kogukonnakohtu kui ka teise astme maakohtu kaasusi oleks võimalik lahendada ka kokkuleppe korras, kus neid

⁵³ RA, EAA.854.1.1269, l. 84–84p, Protocoll des Jerwschen Kreises, 5.03.1815.

⁵⁴ Sellekohase otsuse tegi esmalt „delegatsioon“, misjärel leidis see toetust kõigis kreisides: RA, EAA.854.1.1269, l. 115, 117, Protocoll der Kreyß-Delegirten-Versammlung, 7.–8.03.1815; RA, EAA.854.2.694, lk 210, Eestimaa maapäeva protokoll, 17.03.1815; RA, EAA.854.1.1269, l. 56, Von Seiten der versammelten Ritterschaft sind folgende Vorschläge zu Abänderungen des von der Kayserlichen Commission in Bauerangelegenheiten angefertigten Entwurfs eines Ehstländischen Bauer-Gesetzbuchs beliebt worden, 25.03.1815.

⁵⁵ RA, EAA.854.1.1269, l. 95, Protocoll der Versammlung des Wierschen Kreises, 6.03.1815.

⁵⁶ Samas, l. 94p–95.

võiks vahendada ja lõplikult otsustada erapooletu vahekohtunik või vahekohtud (*Schiedsrichter, Schiedsgerichte*).⁵⁷ Selle ettepaneku taga oli soov, et kreisikohtute protsess oleks võimalikult lihtne ja kiire, mis oleks võimalik, kui sisse viia vaidluste lõplik lahendamine vahekohtunike kaudu (*schiedsrichterlichen Ausgleichung*).⁵⁸ Kuid isegi rüütelkonna komitee asus selle peale seisukohale, et kuna Tallinna talurahvaasjade komisjon oli talurahvakohtutele protsessiõiguse juba välja töötanud, siis sellise vaheinstantsi lisamine tähendaks kogu koostatud korra segipaiskamist ja oleks seetõttu vaevalt sisseviidav.⁵⁹ Nõnda jäi seegi ettepanek kõrvale.

Talupoja otsustusõigus mõisniku üle

Iseäranis ägedat protesti avaldas aga Eestimaa rüütelkond selle vastu, et uue seaduseelnõu ja kohtukorra järgi oleksid talupojad saanud koguni teatava otsustusõiguse mõisnike üle. Nimelt oli Tallinna talurahvaasjade komisjon kuulutanud selget printsiipi, et „Eestimaa talupoja üle otsustavad tema seisusekaaslased ja ta valib ise oma kohtunikud“.⁶⁰ See aga tähendas, et August von Holstein-Oldenburgi eelnõu järgi oli talupoegadel õigus ise valida endale nii mõisnikust kogukonnakohtunik (vastava kihelkonna mõisnike seast) kui ka oma seisusekaaslastest kaasistujad.⁶¹ See näiliselt pisike tehniline aspekt kõitis kohe rüütelkonna tähelepanu ning kreiside aruteludes leidis see tulist kriitikat. Selline nüanss sai seaduseelnõusse tõesti pääseda üksnes tollal 31-aastase prints Augusti idealismi või eluvõõruse läbi, kuna Eestimaa aadli esindajad ise poleks komisjonis ilmselgelt sellise asja peale tulnud. Seejuures oleks pidanud sellised esimesed kogukonnakohtunike valimised toimuma juba kohe üleminekuperioodi esimestel aastatel, pärast uue talurahvaseaduse väljakuulutamist, kui kõik talupojad olid veel pärisorjad, kelle etapiviisiline vabastamine pidi alguse saama alles neljandast aastast.

Eestimaa rüütelkond ei neelanud seda alandust kuidagi alla, et talupojad saavad õiguse valida, kes mõisnikest kihelkonnas kohtuniku ametikohustuse saab. Harju kreisi omavahelises arutelus leiti märtsi algul, et sellega on „rüütelkonna õigusi riivatud, kui talupoeg, kes seisab veel väga madalal kultuuritasemel, võiks mingil moel aadliku isiku üle otsustada“. See olla küll ilus soov, et iga seisuse üle mõistaks kohut nende enda valitud kohtunikud, kuid olulisem privileeg olla isiklik vabadus. Seetõttu leidis Harju kreis, et:

⁵⁷ RA, EAA.854.2.694, lk 181–182, Eestimaa maapäeva protokoll, 13.03.1815; Samas, lk 261, Von Seiten der versammelten Ritterschaft sind demnach folgende Vorschläge zu Abänderungen des von der Kayserlichen Commission in Bauerangelegenheiten angefertigten Entwurfs eines Ehstländischen Bauer Gesetzbuchs beliebt worden, Eestimaa maapäeva protokoll, 22.03.1815.

⁵⁸ RA, EAA.854.2.694, lk 183, Meynung des Wierschen Kreises, Eestimaa maapäeva protokoll, 13.03.1815.

⁵⁹ Samas, lk 331–332, Eestimaa rüütelkonna komitee istungi protokoll, 7.04.1815.

⁶⁰ RA, EAA.854.1.1265, l. 31, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 18.08.1814; A. Traat. Eesti talurahvakohtute süsteemid, lk 429.

⁶¹ RA, EAA.854.1.1266, l. 62p–63 (§-d 13 ja 14), Vollständige Redaktion des Entwurfs der neuen Bauer-Verfaßung; der Ritterschaft übergeben während des Landtags 1815 [alla kirjutatud 24.02.1815].

Kogukond, kes ei suuda veel oma seast vaimse suutmatuse tõttu välja panna koha-pealset kohtunikku, on tõepoolest sunnitud otsima kohtunikku teisest seisusest. Ent kui kogukond seda kohtunikku ise otsib, peab ta seda kohtunikku paluma, mitte valima, kutsuma või määrama, ja palutul peab olema täielik õigus palvest keelduda.⁶²

Pealegi polevat talupojad võimelised mõistma ühe või teise mõisniku võimeid või võimetust olla sobivaks kohtunikuks, keda nad valivad.⁶³

Sarnaselt Harju kreisile osutasid Järva kreisi saadikud talupoegade teadmatusele aadli isikute suhtes, mis tooks kaasa igasuguseid kokkupõrkeid ja kuritarvitusi, kui neile usaldataks piiranguteta sellise valimise teostamine, mis siiani on olnud üksnes aadli kui haritud seisuse (*als des gebildeter Standes*) eesõigus. Olla ju „hästi teada“, kui vähe sobib Eestimaa talurahva iseloom (*der National Charakter*) kokku nii oluliste kohtunike valimiste läbiviimisega „ilma igasuguse arukama juhtimiseta“.⁶⁴

Lõpuks apelleeriski Eestimaa rüütelkond oma ametlikus vastuses August von Holstein-Oldenburgile sellele, et talupoegadel puudub igasugune teadmine ja erapooletus mõisnike hulgast kihelkonda kohtuniku valimiseks. Ja pealegi, see oleks „samavõrd vastuolus aadliseisuse õigustega, kui neid sunnitaks alluma talurahva seisuse valikule ja määramisele“. Seetõttu pidi talupoegadele jääma üksnes õigus valida endi hulgast talupoegadest kaasistujaid. Mõisnikust kogukonnakohtunikku tuli aga valida kihelkonna kirikukonvendil, kus oli nii osalemise kui hääleõigus ainult kihelkonna rüütlimõisate omanikel.⁶⁵

Hoolimata nendest kaalukatest argumentidest, ei nõustunud August von Holstein-Oldenburgi juhitud Tallinna talurahvaasjade komisjon siiski selle muudatusettepanekuga. Komisjon rõhutas oma vastuses, et talupoegade jaoks keskseks õigusmõistmise kohaks kujunevas kohtuinstantsis tuleb õigluse nimel ja „kooskõlas uue seaduse vaimuga“ vältida „isegi muljet“, et mõisnikud sekkuksid talurahvakohtu liikmete valimisse. Samas komisjon mõõnis, et rüütelkonna kartused on samuti põhjendatud, et talupoegade „kogenematus ja ekslikud arusaamad“ võivad neid kergesti viia selleni, et nad valiksid mõisniku, kelle isiklikud omadused poleks selle ameti täitmiseks sobivad. Nõnda leidis komisjon kompromissina, et kirikukonvendil valiksid mõisnikud ise kaks kandidaati ja pakuksid nad igas kihelkonnas kogukonnakohtuniku kandidaadidena välja, kelle hulgast siis talupoegadest kaasistujate kandidaadid kõigist valdadest valiksid välja ühe, neile sobiva kogukonnakohtuniku.⁶⁶ Selle lahendusettepanekuga rüütelkond nõustus.⁶⁷

⁶² RA, EAA.854.1.1269, l. 82, Bemerkungen des Harrischen Kreises: Von den Ehstländischen Bauer-Gerichten, dateerimata [märts 1815].

⁶³ Samas.

⁶⁴ Samas, l. 84, Protocoll des Jerwschen Kreises, 5.03.1815; Samas, l. 115p–116, Protocoll der Kreyß-Delegirten-Versammlung, 7.03.1815.

⁶⁵ RA, EAA.854.2.694, lk 261–262, Von Seiten der versammelten Ritterschaft sind demnach folgende Vorschläge zu Abänderungen des von der Kayserlichen Commission in Bauerangelegenheiten angefertigten Entwurfs eines Ehstländischen Bauer-Gesetzbuchs beliebt worden, 22.03.1815.

⁶⁶ RA, EAA.854.1.1265, l. 178–178p, Tallinna talurahvaasjade komisjoni protokoll, 21.04.1815.

⁶⁷ RA, EAA.854.2.694, lk 345, Eestimaa maapäeva protokoll, 22.04.1815. Nõnda see sätestati lõpuks ka talurahvaseaduses: Ehstländisches Bauer-Gesetzbuch. Reval: J. H. Gressel, 1816, § 392.

Vastus pastorkonna protestidele

Kuid uue väljatöötatud talurahvakohtute korralduse peale ei tundnud ennast solvatuna mitte üksnes kohalik mõisnikkond, vaid ka pastorkond. Pastorite mure oli seotud neile uue kohtukorraldusega peale pandava suure (ilmaliku) ametikohustusega, et nad peavad hakkama kihelkondlikes kogukonnakohtutes protokollijaks.⁶⁸ Lisaks sellele avaldasid pastoriid kartust, kas pärisorjusest ja oma sünnikihelkonnast lahkuda võivad talupojad ikka jätkavad kõigi oma seniste kirikumaksude ja -kohustuste kandmist. Seetõttu sooviti, et talurahvaseaduses leiaks see selgesõnalist sätestamist. Nende mõlema punktiga palvekirja esitas Tallinna talurahvaasjade komisjonile Eestimaa konsistooriumi president maanõunik Hermann Ludwig von Löwenstern 1815. aasta märtsis.⁶⁹

Komisjon lükkas aga mõlemad pastorite hirmud otsustavalt ümber – kõik talupoegade kohustused juba ollagi seaduses kirjas. Mis puudutab aga protokollimist, siis pastorite osalus kihelkonnakohtutes olla ette nähtud juba 1808. aasta keisri Königsbergi ukaasis, millest komisjonil polevat võimalik mööda minna.⁷⁰ Nõnda jäigi talurahvaseadusse säte, et kogukonnakohtu protokollija on kihelkonna vaimulik või tema põhjendatud puudumisel kogukonnakohtunik ise.⁷¹ Maksvusele ei pääsenud ka maapäeva arutelude käigus tehtud Harju kreisi ettepanek, et kui pastoriil pole võimalik tulla kogukonnakohtusse protokollima, siis selle peaks üle võtma mitte kogukonnakohtunik, vaid naaberkihelkonna pastor või ülemkirikueestseisja.⁷²

Eestimaa maakihelkondade pastorkonnale muidugi see eelnõusse sisse jäänud protokollimise väga ajamahukas kohustus kuidagi ei meeldinud, mille üle avaldati nõrdimust ja protesti veel kuid hiljemgi, kuni sügiseni välja. 1815. aasta juunikuine sinod andis Juuru kirikuõpetajale Samuel Christian Kettlerile ja Kadrina pastoriile Arnold Knüpfkerile ülesande pöörduda veel kord August von Holstein-Oldenburgi poole kogu pastorkonna nimel ja selgitada üksikasjalikult, miks kohtuprotokollija ametikohustused ei sobi nende vaimuliku kutsega, enne kui Tema Majesteet pöördumatult kinnitab Eestimaa tulevase talurahvaseaduse. Selle tulemuseks oli pikk selgituskiri, kus ühelt poolt kinnitati vaimulikkonna poolehoidu eelseisva talurahva vabastamise kavatsuse osas, kuid teiselt poolt hoiatati ja kurdeti, et sellega kaasnev

⁶⁸ Nende „ametikaaslaste“ mure osas kujundas oma seisukoha ka komisjoni liige praost Otto Reinhold Holtz, kes püüdis pigem õigustada komisjoni seisukohti: RA, EAA.4970.1.61, O. R. Holtz August v. Holstein-Oldenburgile, 17.03.1815; NLA OL, Dep 50, Best. 6 F, Nr. 41, August v. Holstein-Oldenburg O. R. Holtzile, dateerimata mustand, mai (?) 1815.

⁶⁹ RA, EAA.854.1.1265, l. 142p–143, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 24.03.1815.

⁷⁰ Samas. 1815. aasta aprillis arutas maapäev sedasama kihelkonnavaimulike muret, kus aga niisamuti leiti, et see olevat aluseta, kuna Königsbergi ukaasis ette nähtud kihelkonnakohtu protokollimise kohustus olla nüüd lihtsalt teostumas kogukonnakohtutes: RA, EAA.854.2.694, lk 358, Eestimaa maapäeva protokoll, 24.04.1815.

⁷¹ Ehstländisches Bauer-Gesetzbuch, § 398.

⁷² RA, EAA.854.1.1269, l. 82–83, Bemerkungen des Harrischen Kreises: Von den Ehstländischen Bauer-Gerichten, dateerimata [märts 1815]; Samas, l. 118p, Protocoll der Kreyß-Delegirten-Versammlung, 9.03.1815.

pastoritele peale pandav tohutu ilmalik ametikohustus võib ähvardada „religiooni ja kirikut, riigi ja rahva heaolu“, kuna see ei võimalda vaimulikonnal enam keskenduda oma tegelikule tööle. Kettler ja Knüpfner avaldasid kartust, et edaspidi ei jää kirikuõpetajal enam aega isegi omaenda lastegi kasvatamiseks ega ennast vajaliku vaimuvaraga harida. Uus talurahvaseaduse eelnõu suurendavat märgatavalt pastoreite töökoormust ilma kohtuliku protokollimise kohusetagi, kuna nende ülesandeks pannakse veel suurema hulga tõendite väljastamist ja pidevat hingeloendite arvestust, mis tuleneb talurahvale antava kihelkonnast lahkumise õigusega, lisaks veel talurahvakoolide laiendatud rajamine ja nende järelevalve. Ja pealegi, kust mujalt hakkavat kogukonnaga seotud talupoegadest ametnikud nõu küsima käima kui mitte kohalikult kirikuõpetajalt. Kui sellele lisada veel kogukonnakohtu protokollimise kohustus, siis see tähendab pidevat uue kohtuliku ameti juures olekut, kuna igas kihelkonnas elab tuhandeid elanikke ja kogu talurahvas olla „kaebustele kalduv“. Sellele lisanduks valus tagasilöökk hingede karjase mainele oma koguduses, kuna ilma kahtluseta hakkavat talurahvas pastoreid pidama kohtu kaasotsustajateks, seda enam, et kohtus pöördub kogukonnakohtunik ainsana pastori poole talurahvale umbusku tekitavas saksa keeles. Seega, kui mõisnik kaebab kogukonnakohtu talupoja üle ja üldjuhul annab kohus kaebajale õiguse, siis talupoeg ei näe oma õpetaja enam erapooletut lepitajat, vaid hakkab teda pidama põlgavalt silmakirjalikuks kohtuliikmeks. Isegi kui pastor püüaks jääda kohtuistungil üksnes vaikivaks protokollijaks, siis tema vaikimist hakatakse talle ette heitma, sest talupoeg ootab temas endale eestkostjat. Seetõttu soovitasid Kettler ja Knüpfner võtta eeskuju Liivimaast, kus keisri kinnitatud 1804. aasta talurahvamääruses on talurahva kohtukorraldus lahendatud ilma pastoreite kaasamiseta.⁷³ Ja kui Eestimaa uue talurahvaseaduse kehtestamine lõpetab kõigis osades senise talurahva põhikorra, siis olla põhjust eeldada, et kehtivuse kaotab ka 1808. aasta Königsbergi ukaas.⁷⁴

See murelik pöördumine aga August von Holstein-Oldenburgi seisukohta ei muutnud.⁷⁵ Pastoreite töökoormus hoopis kasvas, sest Peterburi seaduste koostamise komisjonis otsustati 1816. aasta kevadel, et kogukonnakohtu protokollile tuleb ikkagi

⁷³ Liivimaa maapäeval oli küll 1803. aastal arutatud hoopis selle üle, kas kihelkonnavaimulikke tuleks kaasistujatena vallakohtute koosseisu kaasata või mitte. Üldist poolehoidu leidis seisukoht, et pastoreid ei peaks siiski olema talurahvakohtutes kaasatud (mõeldud oli küll ilmselt kaaskohtunikuna), „kuna neil ei jääks osalemiseks aega, sest nende ametikoht hõlmab tihti mitut kihelkonda, ning lisaks võivad nad oma vaimuliku ametiseisuse tõttu sattuda kohtuniku rollis erinevatesse vastuoludesse. Samuti ei oma nad oma ökonoomiliste suhete tõttu mõisnike ees mingit eelist“ Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LVVA). 214.5.579, lk 40, Sentiment des engeren Ausschusses und Consilia der Livländischen Landräthe vom Jahre 1803 auf die von Kaiser Alexander dem Landtage vorgelegten 12 Punkte, [veebr. 1803].

⁷⁴ RA, EAA.4970.1.61, A. Knüpfner ja S. Chr. Kettler August v. Holstein-Oldenburgile, 2.07.1815. Selle kahjustunud ja pooleldi hävinenud kirja tekst on taastatav ärakirja järgi, mis on leitud EELK Rapla koguduse arhiivis: EAA.1219.1.83.

⁷⁵ RA, EAA.4970.1.61, August v. Holstein-Oldenburg Eestimaa provintsiaalkonsistooriumile, 19.07.1815; Samas, Eestimaa provintsiaalkonsistoorium August v. Holstein-Oldenburgile, 8.10.1815.

pidada eesti keeles. August von Holstein-Oldenburgi esitatud eelnõus (nagu juba tema rahukohtu ettepanekus) oli ette nähtud, et kohtu suuline menetlus toimub eesti keeles, millest saavad aru ka talupoegadest kaasistujad, kuid protokoll koostatakse saksa keeles. Peterburis sisse viidud muudatus nõudis aga kogukonnakohtu protokollki pidamist samas keeles, mis keeles toimub kohtulik menetlus.⁷⁶

Vastuseis uutele kuludele

Kui 1804. ja 1812. aasta rüütelkonna poolt heakskiidetud kohtukorralduse järgi oli talurahva jaoks ette nähtud ainult üks teise astme apellatsioonikohus – vahekohus – kogu Eestimaa kubermangu peale, siis August von Holstein-Oldenburgi kava järgi pidi see olema kreisipõhine. Eestimaa rüütelkond pidas seda täiesti ülearuseks, et Eestimaal rajataks talurahvakohtutena neli kreisikohut.⁷⁷ Harju kreisi aadel osutas juba kohe arutelude alguses, et „see kergendus, mille ta [talupoeg] saab kohtute lähedusest, toob kaasa maksud, mis, kuigi need näivad olevat väikesed, on talle palju ebamugavamad“. Ühtlasi esitati kalkulatsioon, et kreisikohtute ülalpidamine nõuab 1200 tündrit rukist, millele lisandub veel kogukonnakohtute kaasistujate palk, mis 40 kihelkonna peale kokku ulatuvad 480 tündrini rukist. Kokku tegevat see niisiis 1680 tündrit rukist, mida talupojad peavad hakkama tasuma, et neile oleks tagatud kreisikohtu lähedus oma maakonnakeskuses. Ehk Eestimaa talupoegade kogukonnad peaksid iga-aastaselt andamitena tasuma kokku üle 20 000 assignaatrubla, lähtudes kehtivatest turuhindadest. Seda kõike ei saavat kuidagi ka rüütelkonna kassa kanda jätta, kuna kreisikohtunikud ja aadlist kaasistujad juba nagunii täidaksid neid ametikohustusi ilma palgata, mistõttu oli Harju kreis arvamisel, et see oleks ebaõiglane, kui kõik jäetakse rüütelkonna kassa hooleks. Ühtlasi meenutas Harju kreis, et senini tegutsev vahekohus on igati taganud talupoegadele õiglust, ilma et see talle vähimatki maksuma läheks. Nõnda võiks Harju aadli ettepaneku järgi olla pakutud kreisikohtute asemel rajatud üksainus maakohus (*ein einziges Landgericht* – orig. allajoonimine), mis koosneks ühest maakohtunikust, kahest aadlikust assessorist ja neljast talupojast kaasistujast (viimased saaksid palka 30 tündri rukki väärtuses, ilma et seda oleks võimalik natuuras sisse nõuda).⁷⁸ Kulude osas oli Harju kreisiga sarnasel seisukohal ka Järva kreis, kes osutas suurele koormusele, mis talupoegade õlgadele uue kohtusüsteemiga langeks. Seetõttu asus Järva kreis positsioonile, et esimeses järjekorras nad toetaksid ikkagi „seni hästi toimunud“ kohtukorralduse ja selle liikmete valimise korra säilitamist ning kaaluda võivat üksnes uute politsei-instantside sisseviimist. Kui see pole aga enam teostatav, siis soovis kreis samamoodi kui harjumaalased, et nelja kreisikohtu asemel loodaks üks ühine kohtuasutus, mis koosneks ühest presidendist, kahe asemel neljast aadlikust ja neljast talupojast kaasistujast.⁷⁹

⁷⁶ Sbornik, Nr 487, lk 359–365; RA, EAA.854.1.1267, § 400 (kinnitatud redaktsioonis § 402).

⁷⁷ RA, EAA.854.1.1266, l. 66p (§ 33), Vollständige Redaktion des Entwurfs der neuen Bauer-Verfaßung; der Ritterschaft übergeben während des Landtags 1815 [alla kirjutatud 24.02.1815].

⁷⁸ RA, EAA.854.1.1269, l. 82p–83, Bemerkungen des Harrischen Kreises: Von den Ebstländischen Bauer-Gerichten, dateerimata [märts 1815]; vrd ka samas, l. 99–100, Vom Landgericht.

⁷⁹ RA, EAA.854.1.1269, l. 84p, Protocoll des Jerwschen Kreises, 5.03.1815.

Siiski leidis prints Augusti esitatud lahendus rüütelkonnas ka mõningast poolehoidu, iseäranis see, et ainult Tallinnas tegutsev üks apellatsiooninstant, mis oleks ühtlasi esimese astme kohus mõisnike vastu suunatud kaebustes, jääks kogu kubermangu peale liiga väheks. Rüütelkonna uue peamehe ja Tallinna talurahvaasjade komisjoni liikme Paul von Tiesenhauseni eesistumisel moodustatud väike ühis-komisjon (nn „delegatsioon“), mis pidi maapäeva otsuste jaoks lähemalt läbi arutama uue talurahvaseaduse eelnõu, leidis, et selline üksik Tallinnas tegutsev instants vaevalt suudaks rahuldada kõiki neljast kreisist sinna jõudvaid kohtuasju. Pealegi olla nii kubermangu ida- kui ka läänepiirist kubermangukeskuse liiga kauge vahe-maa.⁸⁰ Nõnda pakuti kompromissina, et teise astme kohtuna võiks olla piisav, kui kogu kubermangu peale tegutseks kaks maakohut (kreisikohtu asemel just maakohtu nime all) – üks Tallinnas (piirkonnana Harju ja Lääne kreis), teine Rakveres (Viru ja Järva kreis). See hoiaks kulusid kokku poole võrra.⁸¹

Tallinna talurahvaasjade komisjon asus aga seisukohale, et kahte kreisikohut ei saa lugeda piisavaks, kuna sellest saavat siiski ainus kohtuinstants, kus talupoeg saab mõisniku peale kaevata. Pealegi iseäranis Lääne kreisi saartele oleks Tallinnas kohtus käimine jäänud liiga kaugeks.⁸² Küll aga nõustuti, et Harju ja Järva kreis võivad moodustada ühe kohturingkonna ja kokku jääks seega Eestimaal kolm kreisikohut – asukohaga Tallinnas, Rakveres ja Haapsalus.⁸³

Ühtlasi oli rüütelkonna palveks, et Holstein-Oldenburgi pärijaprints August pöörduks Tema Keiserliku Majesteedi poole taotlusega, et talurahvakohtutes (s.o kõigi kaebuste ja muude dokumentide puhul, mis on esitatud talupoegade poolt või nende vastu) loobutaks täielikult kõigist tasudest ja kohtukuludest, mida ei saa ühelt osapoolelt tagasi nõuda. Kogu kirjalik kohtumenetlus toimuks mitte tempel-, vaid lihtsal paberil.⁸⁴ Keiser rahuldaski osaliselt palve ning seaduste koostamise

⁸⁰ Samas, l. 115p, Protocoll der Kreyß-Delegirten-Versammlung, 7.03.1815.

⁸¹ Samas, l. 115, 120p; RA, EAA.854.2.694, lk 260–261, 266, Von Seiten der versammelten Ritterschaft sind demnach folgende Vorschläge zu Abänderungen des von der Kayserlichen Commission in Bauerangelegenheiten angefertigten Entwurfs eines Ehstländischen Bauer-Gesetzbuchs beliebt worden, 22.03.1815.

⁸² RA, EAA.854.1.1265, l. 147 ja 178p, Tallinna talurahvaasjade komisjoni istungi protokoll, 29.03. ja 21.04.1815.

⁸³ Ehstländisches Bauer-Gesetzbuch, § 413. Veel 24. aprillil 1815 oli maapäeval arutelu, kus Järva kreis tundis muret, et nii Harju kui ka Viru kreisikohtu liikmete valimisel arvestatakse võrdseks ka Järva kihelkondade kandidaatidega (RA, EAA.854.2.694, lk 360–361). 3. mail saatis rüütelkonna peamehe asetäitja Järva kreisi kirikueestseisjatele kirja ülesandega kutsuda kokku kirikukonvendid, kus iga kihelkond otsustaks, kas nad soovivad kuuluda Harju või Viru kreisikohtu alluvusse. Saabunud vastustest nähtus, et eelistati Harju kohtupiirkonda: RA, EAA.854.1.1269, l. 187, 194, Türi ja Järva-Madise ülemkirikueestseisjad Eestima rüütelkonna peamehe asetäitjale, 15. ja 17.05.1815. Selle tulemusena teatas rüütelkond mai lõpus, et kõik Järva kihelkonnad otsustasid kuuluda Harju kreisi alluvusse: RA, EAA.854.2.894, lk 517, J. G. v. Berg August v. Holstein-Oldenburgile, 26.05.1815.

⁸⁴ RA, EAA.854.2.694, lk 182, 260, Eestima maapäeva protokoll, 13. ja 22.03.1815. See sõnastatigi nii Eestima rüütelkonna palvekirjas Aleksander I-le, mille edastas keisrile August von Holstein-Oldenburg: RA, EAA.854.2.694, lk 473; Sbornik, lk 356.

komisjon kirjutas selle sisse talurahvakorralduse X üldartiklisse.⁸⁵ Eestimaa aadli jaoks oli see muidugi suureks pettumuseks. Nimelt pidi selle üldpunkti järgi selline maksuvabastuse kohaldamine aset leidma ainult talurahva seisusesse kuuluvate isikute puhul. Rüütelkond oli aga esitanud Tema Keiserlikule Majesteedile taotluse, et kõigis kohtuasjades, mis puudutavad Eestimaa talupoegi, ning lepingute sõlmimisel kasutatakse mõlemale poolele, nii talupojale kui mõisnikule, alatiseks ainult lihtsat paberit ega nõutaks lõivu (*Poschlin*). Seetõttu avaldas rüütelkond soovi, et tsiviilkubernerite kaudu esitataks vastav palve veelkord Tema Keiserlikule Majesteedile.⁸⁶ Sellele taotlusele ootas rüütelkond tulemusteta vastust kuni 1818. aastani.⁸⁷

Kokkuvõtteks

Talurahva kohtukorraldus oli üks nendest teemadest, mille osas Tallinna talurahvaasjade komisjoni juht August von Holstein-Oldenburg tegi suuri muutusi võrreldes rüütelkonna 1812. aasta eelnõuga. Seda võimaldas asjaolu, et 1811. aastal Aleksander I poolt kinnitatud Eestimaa pärisorjuse kaotamise üldprintsipiides polnud uue kohtukorralduse kohta midagi ette kirjutatud. Hoolimata rüütelkonna kõvast protestist ja uutest ettepanekutest jäi talurahvakohtute korraldus muutumatult püsima suuresti selliselt, nagu prints August oli selle oma eelnõus esitanud 1815. aasta maapäevale.

Kohtukorraldus ongi alati mitutpidi ümberkorraldatav. August von Holstein-Oldenburgi tegevus ja tema vastasseis Eestimaa rüütelkonnaga aga näitavad ilmekalt, et Tallinna talurahvaasjade komisjoni ei saa pidada pelgaks Eestimaa rüütelkonna käepikenduseks, nagu senises historiograafias on varasemalt arvatud. Vastupidi, tähelepanuväärselt nähtub, kuidas Eestimaa rüütelkond ei suutnud peaaegu mitte ühtegi oma põhimõttelisemat soovi ega muudatusettepanekut talurahva kohtukorralduse osas August von Holstein-Oldenburgi vastu sisse viia. Tallinna talurahvaasjade komisjon lükkas need kõik tagasi ja kreisikohtute vähendamise osas tehtud kompromiss jäi peaaegu ainukeseks rüütelkonna võiduks. Seega ei saa nõustuda August Traadi tõendamata jäänud veendumusega, et vallakohtute likvideerimine oleks olnud kohaliku mõisnikkonna järjekordne vereimejalik soov, mille kaalutluseks olnud hirm talurahva klassivõitluse ees. See ei olnud kindlasti ka prints Augusti kaalutus, sest tema soov oli vastupidi võimalikult palju talurahvast kaasistujatena talurahvakohtute juurde kaasata. Näib, et vallakohtud läksid Eestimaal kaduma, kuna tema sooviks oli kehtestada suuremad rahukohtu ringkonnad (vajaduse korral isegi väiksemaid kihelkondi liites). Niisamuti jäi uue kohtu nimena püsima kogukonnakohus, mille prints August kohe esimese pakkumisena rahukohtu asemel välja käis.

⁸⁵ Ehstländische Bauer-Verordnungen, § X.

⁸⁶ RA, EAA.854.2.695, lk 71, Eestimaa maapäeva protokoll, 25.10.1816; RA, EAA.39.1.14, l. 4, Eestimaa uue talurahvaseaduse sisseseadmise komisjoni protokoll, 5.12.1816; RA, EAA.854.2.695, lk 180–182 ja RA, EAA.854.2.696, lk 69–71, Eestimaa rüütelkonna peamees Eestimaa tsiviilkubernerile, 30.10.1816 ja 11.01.1817.

⁸⁷ RA, EAA.854.2.697, lk 14, Eestimaa maapäeva protokoll, 4.02.1818.

Pärast seda kui Aleksander I kinnitas 23. mail 1816 Eestimaa uue talurahvaseaduse, võeti Eestimaa pärisorjuse kaotamise mudel üldjoontes aluseks ka Kuramaal ja Liivimaal. Silmatorkavalt on aga juba Kuramaal just talurahva kohtukorralduse osas tehtud olulisi kohandusi, mida veel enam saab öelda Liivimaa 1819. aasta talurahvaseaduse kohta. Iseäranis Liivimaal ei läinud kohalik rüütelkond selliste prints Augusti lahendustega kaasa ning kogukonnakohus jäi ikkagi vallatasandi talurahvakohtuks, samuti ei pandud pastoritele ka otsest protokollimise kohustust. Liivimaal jäeti valla-kohtute apellatsiooninstanttsina püsima kihelkonnakohtud ning tähelepanu väärrib üksnes Liivimaal kreisikohtu nime ja sellise apellatsiooninstanttsi omaksvõtmine.⁸⁸ Muidugi ei tähenda see, et Kuramaa või Liivimaa rüütelkond oleks toetanud Eestimaa aadli 1812. ja 1815. aasta maapäeval väljendatud nägemust kohtuinstanttsidest, vaid eelistati oma lahendusi. Nende käed polnud aga seotud juba 1816. aasta juunis Venemaa tagasi Oldenburgi lahkunud prints Augusti autoriteediga. Paar aastat pärast printsi lahkumist koitis ka Eestimaa rüütelkonnale veel üks võimalus vallakohtud taastada. Nimelt tegi 1819. aastal Balti kindralkuberner markii Filippo Paulucci ettepaneku kolme kubermangu hiljutised talurahvaseadused ühtlustada.⁸⁹ Selle peale töötas Eestimaa rüütelkonna moodustatud komisjon välja kava, kuidas talurahva kohtukorralduse osas tuleks Eestimaal võtta aluseks Liivimaa talurahvaseadus, mis puudutab kogukonna- ja kihelkonnakohut.⁹⁰ Siiski, juba järgmisel aastal jäid kõik need ühtlustamise kavad soiku.

⁸⁸ Vt lähemalt A. Traat. Vallakohus Eestis, lk 10–11.

⁸⁹ Vt A. v. Gernet. Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. Reval: Franz Kluge, 1901, lk 171–172.

⁹⁰ RA, EAA.854.1.1275, l. 37–38, Zur Geschichte der Gleichstellung der estländischen Bauernverfassung von J. 1816 Mai 23 mit der livländischen v. J. 1819 u. der Kurländischen.